☆ حافظ فضل احمد شاہ

پنجابی ادب وچ قومی شخصی نظماں تے پاکستانیت

Abstract:

This research article explores the tradition of national biographical poetry in Punjabi language and literature from its classical origins to the contemporary period. The roots of this tradition can be traced back to classical poets such as Waris Shah, who paid tribute to Baba Farid in his poetic narrative, and Bulleh Shah, whose poetry reflects socio-political consciousness. Later poets including Khawaja Ghulam Farid and Mian Muhammad Bakhsh further strengthened this tradition. During the British colonial period, events such as the Jallianwala Bagh massacre and the martyrdom of Ghazi Ilm-ud-Din Shaheed inspired poets to compose national and resistance-oriented verses. In the era of the Pakistan Movement, prominent leaders like Muhammad Ali Jinnah and Muhammad Iqbal were honored in Punjabi poetry. After the creation of Pakistan, national events, political upheavals, and historical crises continued to shape this poetic tradition. The study concludes that national biographical poetry in Punjabi literature serves not merely as praise but as a powerful medium of collective memory, resistance, and national

consciousness.

Keywords: *Punjabi Literature, National Biographical Poetry, Pakistanism, Classical Period, Pakistan Movement, Post-Independence Era*

پاکستان سمیت دنیا دے کسے وی ملک وچ وسدے ہر جی دے اندر اپنے دیس، اپنے وطن، اپن مٹی تے اپنی دھرتی نال پیار ہر رنگ وچ وکھالی دیندا اے۔ دیس نال محبت دی ایہہ رِیت جمن توں لیکے اخیر لے ویلے تیکر قائم رہندی اے۔ ساڈا ملک پاکستان 1947ء وچ آزاد ہویا تے ایس دھرتی دے وسنیکاں نے آزادی لئی ڈھیر قربانیاں دِتیاں۔ الگ وطن دی کوشش لئی لوکائی دا ایہہ جذبہ سن سینتالھی ویلے اپنے عروج تے سی۔ لوکائی دے سینے وچ آزادی دی ایہہ لو اوس ویلے جگدی اے جدوں اٹھارویں صدی عیسوی دے آلے دوالے مغل بادشاہاں دی حکومت کمزور ہوئی تے پنجاب اُتے دوجیاں حملہ آوراں نے ہلہ بولیا۔ ایہدے نال نال انگریزاں نے وی اپنے پیر ایس دھرتی اُتے رکھے۔ انگریزاں دی نیت ہولی ہولی جدوں صاف وکھالی دین لگی تے ایس دھرتی دے سُورمیاں اندر اپنے دھرتی دی حفاظت لئی تڑپ پیدا ہوئی۔ اپنے دیس نال محبت کردے ہوئے پنجاب دی دھرتی اُتے وسدے ہر جی نے ایہناں ویریاں دے خلاف بھرپور مزاحمت کیتی۔ ایس دھرتی اُتے جمن والے ماواں دے پُتراں نے جتھے تلواراں نال ویریاں دا مقابلہ کیتا اوتھے پنجابی زبان تے ادب نال سمبندھ رکھن والے لکھاریاں نے اپنے قلم نال ایس جُت وچ برابر دا حصہ وی پایا۔ پنجابی زبان سمیت دوجیاں زباناں دے ادب وچ شاعراں تے لکھاریاں نے اپنے اپنے قلم راہیں اپنی دھرتی نال پیار تے محبت، تحریک آزادی، دیس لئی قربانی، جدوجہد، قوم دی اجتماعی جدوجہد، شناخت تے نظریات ورگے موضوع اُتے لکھیا۔ پنجابی زبان تے ادب وچ وی قومی شخصی نظماں دی روایت ڈھیر پرانی اے۔ ایس روایت دے پرچھاویں سانوں پنجابی زبان دے موڈھی شاعر بابا فریدالدین مسعود گنج شکرؒ (1188ء تا 1280ء) دی شاعری وچ وکھالے دیندے نیں بابا فریدؒ نے لوکائی دی بھلائی لئی اپنے شلوکاں راہیں تبلیغ کیتی، اوہناں دی شاعری جتھے لوکائی نوں رب نال جوڑدی اے اوتھے لوکائی نوں ظلم دے خلاف تے مظلوم نال کھڑے ہون دا درس وی دیندی اے، جیہڑی قومی شعور دی مڈھلی اکائی

اے۔ بابا فریدؒ ہوراں دی دیس پنجاب دے نال محبت تے وطن پرستی بارے سید وارث شاہؒ لکھدے نیں:

موڈود دا لاڈلا پیر چشتی شکر گنج مسعود بھر پور ہے جی
خاندان وچ چشت دے کاملیت شہر فقر دا پٹن معمور ہے جی
بائیاں قُطباں وِچ ہے پیر کامل جیندی عاجزی زُہد منظور ہے جی
شکر گنج نے آن مقام کیتا دُکھ درد پنجاب دا دُور ہے جی(1)

بابا بلھے شاہؒ (1680ء تا 1757ء) ہوراں دی شاعری وچ وی پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشرتی تے عصری حوالے نال لکھیا لبھدا اے۔ بابا بلھے شاہؒ پنجابی زبان دے صوفی شاعر سن۔ بابا بلھے شاہؒ نے کافیاں، دوہڑے، سی حرفی، ستوارے، اٹھوارے تے گنڈھاں ورگیاں صنفاں راہیں شاعری کیتی۔ آپ اُچ شریف تحصیل احمد پور شرقیہ ضلع بہاولپور وچ پیدا ہوئے، فیر ایتھوں چھڈ کے پہلاں پنڈ ملکوال ساہیوال فیر پنڈ پانڈوکی ضلع قصور دے وسنیک ہوئے۔ آپ سلسلہ قادریہ چشتیہ نال تعلق رکھدے نیں تے آپ دا سلسلہ نصب حضرت شیخ عبدالقادر جیلانیؒ ہوراں نال ملدا اے۔ بابا بلھے شاہؒ دا ویلا ستارہویں صدی عیسوی دا اخیرلا تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے ادھ وچکار دا سی۔ ایہہ اوہ ویلا سی جدوں مغلاں دی حکمرانی دے قلعے ٹہنے شروع ہو گئے سن کیونکہ مغل بادشاہ اورنگزیب عالمگیر (1707ء وچ) مرگیا سی تے اوس توں بعد اوہدے نکمے جانشیناں پاروں مغلاں دی حکومت نوں زوال شروع ہوگیا سی۔ مغلاں دی کمزوری نوں ویکھدے ہوئے پنجاب اُتے سکھاں نے، بنگال والے پاسے انگریزاں نے، اُتر ہند والے پاسے راجپوتاں نے تے دکن وچ مرہٹیاں نے اپنے پیر مضبوط کرنے شروع کر دِتے سن۔ ایہدے نال نال احمد شاہ ابدالی تے نادر شاہ نے وی پنجاب اُتے ہلہ بول دِتا۔ اِنج ایس ساری افراتفری وچ برصغیر وچ سیاسی، سماجی، معاشرتی تے اخلاقی صورتحال دا جنازہ نکل گیا۔ بابا بلھے شاہؒ ہوراں نے ایہہ سب اپنی اکھیں ویکھیا تے ایس درد بھرے دورنوں اپنی شاعری راہیں بیان کیتا۔ آپ لکھدے نیں:

درکھلا حشر عذاب دا بُرا حال ہویا پنجاب دا
ڈر ہاویئے دوزخ ساڑیا سانوں آ مل یار پیاریا
جدوں اپنی اپنی پے گئی دِھی ماں نوں لُٹ کے لے گئی

منہ بارھویں صدی پسار یا سانوں آ مل یار پیار یا

پنجاب دے حالت اُتے آپ دی مشہور کافی ''علموں بس کریں او یار'' وچوں کجھ شعراں دی ونگی ویکھو:

تمبا چک چک منڈی جاویں
دھیلا لے کے چھری چلاویں
نال قصائیاں بہتا پیار
علموں بس کریں او یار(2)

صوفی شاعر وارث شاہؒ (1722ء تا1798ء) ہوراں دی شاعری وچ وی قومی شاعری دی ریت وکھالی دیندی اے۔ وارث شاہؒ دا دور مذہبی، سماجی، معاشرتی تے سیاسی بدامنی دا دور سی۔ ٹھگاں، لُٹیریاں، چوراں تے حملہ آوراں پاروں پنجاب دے لوکائی دی حیاتی عذاب بن گئی سی۔ وارث شاہؒ ایس ساری صورتحال توں ڈھیر جانو سی۔ اوہناں نے مشہور لکھت ''ہیر وارث شاہ'' وچ پنجاب دے درد ناک صورتحال نوں بیان کیتا اے۔ وارث شاہؒ نے سکھاں دی فون نوں ''کٹک پنجاب'' احمد شاہ ابدالی دی فوج نوں ''کٹک قندھار'' تے نادر شاہ دی فوج نوں ''قزلباش جلاد'' دا ناں دِتا تے پنجاب دے ایس ساری افراتفری والی صورتحال نوں اِنج بیان کیتا اے، لکھدے نیں:

سُرمہ نیناں دی دھار وچ پھب رہیا چڑھیا ہند تے کٹک پنجاب دی جی

پھرے چھنک دی چاؤ دے نال جٹی چڑھیا غضب دا کٹک قندھار وچوں

قزلباش جالد اسوار خونی، نکل دوڑیا اُرد بازار وچوں

احمد شاہ از غیب تھیں آن پوسی، رب رکھ جنڈیالے نوں جاسیا نی(3)

ملتان دے صوفی شاعر علی حیدر ملتانی دے ویلے وی پنجاب دے حالات بہت خراب سن۔ آپ دی شاعری وچ عشقیہ رنگ دے نال نال دھرتی پنجاب دے دُکھاں تے درداں دی کہانی وی پڑھن نوں لبھدی اے۔ علی حیدر ملتانی دی تریخ پیدائش 1101ھ/ 1690ء اے۔ آپ دے والد دا ناں شیخ محمد امین سی تے آپ چونترہ ضلع ملتان رہندے سن۔ آپ پنجابی دے

نال نال عربی تے فارسی زبان دے وی شاعر سن۔ آپ 1199ھ/ 1777ء وچ فوت ہوئے۔ ''ابیات علی حیدر'' دے ناں توں آپ دا کلام چھپیا۔ اپنی شاعری رایں ہندوستان دے وسنیکاں نوں مخاطب کر دے ہوئے آکھدے نیں:

ز۔ زہر بھی نہیں جو کھا مرن کجھ شرم نہ ہندوستانیاں نوں
کیہ ہویا انہاں راجیاں نوں کجھ لج نہیں تورانیاں نوں
بھیڑے بھر بھر دیون خزانے فارسیاں خراسانیاں نوں
وچہ چھونیاں دے پانی تک ڈوبن جے لہن نہ وڈیاں پانیاں نوں
کہے تار کٹاری کھا مرے جے سکونہ مار ایرانیاں نوں
داڑھیاں چاہنائیاں آکھو حیف اے انہاں زنانیاں نوں

پنجابی زبان دے اک ہور صوفی شاعر فرد فقیر ہوراں نے وی قومی جذبے دے اثر ہیٹھ لکھیا۔ آپ گجرات دے رہن والے سن تے 1704ء وچ پیدا ہوئے۔ آپ بابا بلھے شاہؒ، سچل سرمت، علی حیدر ملتانی تے شاہ شرف بٹالوی دے ویلے دے شاعر سن۔ آپ دی شاعری وچ وی پنجاب دے سیاسی، سماجی تے اخلاقی پستی دا درد وکھالی دینداا ے۔ آپ لکھدے نیں:

ح۔ حاکم ہو کے بہن غلیچے بہت ظلم کماندے
محنتیاں نوں کمی آکھن، خون اوہناندا کھاندے
پھڑ وگاریاں لے لے جاون خوف خدا دا ناہیں
فرد فقیرا، درد منداں دیاں اک دن پوسن آہیں (4)

صوفی بزرگ شاعر میاں محمد بخشؒ 1830ء وچ چک ٹھاکراں کھڑی شریف وچ پیدا ہوئے، کھڑی شریف میر پور آزاد کشمیر دے علاقے وچ اے۔ آپ دے پیو دا ناں میاں شمس الدین سی جیہڑے پیر دمڑی والی سرکارؒ دے سجادہ نشین سن۔ آپ دا تعلق سلسلہ قادریہ نال تے نسب حضرت عمر فاروقؓ نال ملدا اے۔ آپ نے ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچ اک داستان ''سیف الملوک'' وی شامل اے۔ ایس داستان وچ شہزادہ سیف الملوک دی ہمت، طاقت، حوصلے، سچائی نوں مکھ رکھدے ہوئے لوکائی دی اصلاح کیتی گئی اے۔ مسلماناں دے زوال، پنجاب دے بھیڑے حالات تے دُکھ دا اظہار کیتا تے مسلماناں نوں اخلاقی چنگیائی دا درس دیتا اے۔ داستان

بارے آپ لکھدے نیں:

بات مجازی رمز حقانی ون وناں دی کاٹھی
سفر العشق کتاب بنائی سیف چھپی وچ لاٹھی

جنہاں طلب قصے دی ہوسی سن قصہ خوش ہوسن
جنہاں جاگ عشق دی سینے جاگ سویلے روسن

میاں صاحبؒ دے ویلے پنجاب دے حالات بہت ابترسن۔ ہر پاسے قتل و غارت، افراتفری دا ماحول سی، تے پنجاب دے لوکائی وچ مایوسی تے انھیر یاں دا راج سی۔ آپ نے اپنے کلام رایں لوکائی نوں ہمیت، حوصلہ تے جوانمردی دی تلقین کیتی، ونگی ویکھو:

مردا ہمت نہ ہار مولے مت کوئی کہے نمردا
ہمت نال لگے جس لوڑے پائے باجھ نہ مردا
جاں تک ساس نراس نہ ہوویں ساس ٹُٹے مُڑ آسا
ڈھونڈ کرن تھیں ہٹیں نایں ہٹ گئیوں تاں ہاسا
جھل جھل ہار نہ ہاریں ہمیت ہک دن پھرسی پاسا
بُھکھا منگن چڑھے محمدؐ اوڑک بھردا کاسا

پنجابی زبان دے اک ہور مسلمان شاعر نجابت کوی نے ''نادر شاہ دی وار'' لکھی۔ نادر شاہ درانی جس دا اصل ناں علی قلی سی تے افشار قبیلے دا رہن والا سی، ایہہ قبیلہ چوری چکاری پاروں مشہور سی۔ نادر شاہ پہلی چوری ڈکیتی کردا سی فیر ایران دی فوج وچ بھرتی ہوگیا تے چھیتی ای اپنی سازشاں پاروں فوج دا سپہ سالار بن گیا۔ نادر نے پہلاں صفوی بادشاہ نوں قتل کیتا فیر اوس دے دودھ پیندے پُتر نوں تخت اُتے بھا کے آپ اوس دا وکیل بن گیا۔ جدوں نادر دے پیر پکے ہوئے تے اوس نے شہزادے نوں وی قتل کر چھڈیا تے آپ ایران دا بادشاہ بن گیا۔ ایس نادر شاہ نے 1737ء تا 1739 دے وچکار ہندوستان اُتے حملہ کیتا، اوس ویلے محمد شاہ رنگیلا ہندوستان دا بادشاہ سی۔ اپنے حملے وچ نادر شاہ نے پنجاب اُتے ظلم دی ہنیری لیاندھی۔ نادر شاہ دے ایس سارے ظلم دی کہانی نجابت نے اپنی وار وچ لکھی۔ نجابت نے ایہہ وار اٹھارویں صدی عیسوی

تے اخیر تے اٹھہو یں صدی دے شروع وچ لکھی۔ نجابت دی لکھی وار رزمیہ شاعری دا اک سوہنا نمونہ اے جس وچ لکھاری نے پنجاب اُتے ہوئے ظلم بارے گل کیتی ہوئی اے۔ جدوں نادر شاہ نے دِلی نوں لٹیا تے نجابت لکھدا اے:

لال قلعے مڑ گھیرا آ فوجاں پایا عام قتل دا نادر شاہ، چا حکم سنایا
پکڑ بزارے ماریا جو اگے آیا ہر ہر کوچے دلی دے رت ویہن وہایا
محمد شاہ نوں تختوں چا تُرت لہایا تاج اتار معزول کر چا فرش بہایا
قبضہ نادر شاہ نے کر فتح جمایا بیٹھا تخت طاؤس تے چا جشن منایا
ترے مہینے چھ دن، کیتا من بھایا اوڑک ملک ایران نوں کر کوچ سدھایا
فیل سفید تے کوہ نور بھی، تخت اٹھایا دولت لُٹ کے ہند دی، چڑھ ایران ودھایا(5)

پنجاب وچ جدوں انگریز آئے تاں ایتھوں دے وسنیکاں لئی ایہہ اک نویں قوم سی کیوں جے انگریزاں دے آون توں پہلاں برصغیر وچ بس دو ای قوماں رہندیاں سن اک مسلمان تے دوجے ہندو۔ ایس لئی ایتھوں دے وسنیک انگریزاں نوں نویں تے تیجی قوم سمجھدے سن، فیر انگریزں دا رہن سہن، کھاون پیون، بولن چالن سب کجھ ایتھوں دے وسنیکاں توں وکھرا سی۔ پنجابی شاعر شاہ محمد (1789ء تا 1862ء) نے اپنی شاعری وچ پنجاب دے حالات، سکھاں دی لڑائی تے خاص کر انگریزاں دے آون دا ذکر کیتا اے۔ کیوں جے جدوں انگریز ایہہ تھاں چھڈ کے گئے اوس ویلے تیکر انگریز سازشاں پاروں ہندو مسلماناں دی آپسی لڑائی پاروں برصغیر دا امن تباہ ہو گیا سی۔ انگریز دے قبضے نوں اوہ پنجاب اُتے آفت کہندے سن، لکھدے نیں:

راضی بازی رہندے مسلمان ہندو سر دوہاں دے وڈی آفات آئی
شاہ محمدا وچ پنجاب دے جی کدے نہیں سی تیسری ذات آئی
اج ہووے سرکار تے مُل پاوے جیہڑ یاں خالصے نے تیغاں ماریاں نی
شاہ محمدا اک سرکار باجھوں فوجاں جت کے انت نوں ہاریاں نی
جھنڈے نکلے کوچ دا حکم ہویا چڑھے سُورمے سنگھ دلیر میاں
چڑھے پُت سرداریان دے چھیل بانکے جویں ساہیوں نکلدا شیر میاں

شاہ محمد قوم دے قریشی سن تے پنڈ وڈالہ ضلع امرتسر دے رہن والے سن۔ آپ نوں قومی

شاعر دا خطاب وی دِتا گیا۔ شاہ محمد نے پنجاب نال محبت تے قومیت دے حوالے نال ڈھیر لکھیا۔ آپ نوں پنجاب دیش بھگتی شاعر وی آکھیا جاندا سی۔ صنف وار وچ لکھی آپ دی لکھت ''جنگ ہند پنجاب'' وچ پنجاب دی شکستہ حالی دی بھرویں شکل وکھالی دیندی اے۔ شاہ محمد دی لکھی وار وچ فرنگیاں تے سکھاں دی لڑائی دا منظر ویکھو:

چڑھے شہر لہور تھیں مار دھونسے، سبھے گرد ہنکاردے نال تردے
اُرے دوہاں دریاواں تے نہیں اٹکے، پتن لنگھے نیں جا فیروز پور دے
اگے چھیڑیا نہیں فرنگیاں نیں، دوہان دِھراں دے رُلن گے .بہت مردے
شاہ محمدا! بھجنا رنوں بھاری، جٹ سورمے، آکھ توں، کدوں مڑدے

1857ء توں بعد آزادی دی تحریک زور پھڑدی گئی تے ہولی ہولی ایتھوں دے مسلماناں نے اِک آزاد ملک دا خواب ویکھنا شروع کر دِتا۔ انگریزاں نے ایس تحریک نوں دباون لئی ون سونے ہتھکنڈے اپنائے۔ جدوں انگریز نے پنجابی تے فارسی زبان دی تھاں انگریزنوں بطور دفتری تے تعلیمی زبان رائج کیتا تے ایہدے جواب وچ سرسید خان نے مسلماناں دے لئی علی گڑھ کالج دی نینہہ رکھی۔ ایتھوں پڑھن لکھن والیاں نے پاکستان دی آزادی دی تحریک وچ اپنے قلم رایں حصہ پایا۔ عبدالغفور قریشی اپنی کتاب ''پنجابی ادب دی کہانی'' وچ تحریک آزادی دے حوالے نال اوس دور دے اک شاعر دی لکھی پنجابی نظم دا حوالہ دیندے نیں۔ ایہہ نظم 1914ء وچ تحریک آزادی لئی بنائی گئی سماجی تحریک ''غدر پارٹی'' نے اپنے اخبار ''غدر گونج'' وچ چھاپی، ایہہ 52 صفحیاں دا اخبار سان فرانسسکو امریکہ توں جاری کیتا جاندا سی۔ قومی شاعری دے حوالے نال لکھی ایس نظم دی ونگی:

نہ او ہند واسی ہندو جیوندے نیں بچے غازیاں دے مُسلمان کیوں نہیں
ظالم دوہاں نوں کھا گیا پاڑ یارو اندر زہر بن کے لیندے جان کیوں نہیں
ڈھائی ٹوڑو کھا گئے کھیت ساڈا ہندوستان دا کوئی پرسان کیوں نہیں
اٹھو شیرمردو ویلا سوچدا نہیں جاکے ویکھ دے کل جہان کیوں نہیں
بندے بانٹ کردا ظاہم نال ساڈے بے ایمان دی کڈھ دے جان کیوں نہیں (6)

اک پاسے پہلی جنگ عظیم تے دوجے پاسے برصغیر وچ آزادی دی تحریک اپنے

زوراں تے سی۔ ایس تحریک وچ پنجاب دے کجھ وسنیک مارے گئے تے بہت سارے انگریز حکومت نے قید کر لئے۔ انگریز دے ظلم دے خلاف لڑن والے ایہو جئے کئی بہادراں لئی وی مقامی شاعراں نے لوک گیت لکھے۔ ایس دور دے اک ہور پنجابی شاعر سر شہاب الدین دی شاعری وچ وی دیس بھگتی تے وطن نال پیار دے رنگ وکھالی دیندے نیں۔ آزادی دی تحریکاں، خاص طور تے پہلی جنگ عظیم دے اثر ہیٹھ آپ دی لکھیاں نظماں ''ہاڑے'' تے ''فتح نامہ'' بہت مشہور ہوئیاں۔ شہاب الدین 1865ء وچ چودھری کالو جٹ دے گھر پنڈ ننگل لاگے ظفر وال ضلع سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔ کالج ویلے توں ای دیس دی محبت پاروں لکھنا شروع کر چھڈ یا۔ آپ دی دیس لئی خدمتاں پاروں پہلاں 1924ء وچ شہاب الدین نوں خان بہادر تے فیر 1930ء وچ سر دا خطاب دِتا گیا۔ 1918ء وچ لکھی گئی نظم ''فتح نامہ'' دے کجھ شعراں دی ونگی ویکھو:

ہار من کے جرمنی ڈگ پیا جیہے پاپ کینے اوگنہار دے جی
مونہہ گھاتے گل دیوچ پلہ ول پھل گئے آر تے پار دے جی
ٹٹا مان گمان تے شان سارا کنڈے بھج گئے سب ہنکار دے جی
کھا بھانج میدان نوں چھڈ نسے کل شیخیاں جو سن مار دے جی

آزادی دی تحریک دے وچکار ای سانحہ ''جلیانوالہ باغ'' ہویا۔ ایہہ واقعہ 13 اپریل 1919ء نوں ہویا جدوں امرتسر دے جلیانوالہ باغ وچ موسم بہار دے تریخی تہوار بیساکھی مناون لئی تے اپنے قید ساتھیاں دی رہائی دے لئی احتجاج کرن واسطے پنجاب دے لوک کٹھے ہوئے سن۔ ایہناں لوکاں اُتے جنرل ریجلنڈ ڈائر دے حکم تے انگریز فوجی نے گولیاں چلائیاں، جیہدے نتیجے وچ سینکڑیاں دی گنت وچ لوگ مارے گئے تے ہزاراں زخمی ہوئے۔ ایس سانحے پاروں پنجاب دے وسنیکاں دے دِلاں وچ انگریزاں دے خلاف نفرت ودھیری ہوئی۔ جلیانوالہ باغ دے سانحے اُتے ہیرا سنگھ درد دی شاعری وچ وی تکلیف تے درد دے خونی اتھرو اکھراں دے راہیں وکھالی دیندے نیں۔ ہیرا سنگھ 1888ء وچ بھائی ہری سنگھ دے گھر پیدا ہوئے تے پنڈ گھگروٹ ضلع راولپنڈی دے رہن والے سن۔ 1905ء وچ ہیرا سنگھ نے مذہبی تے سیاسی تحریکاں دے اثر ہیٹھ لکھنا شروع کیتا۔ 1928ء وچ آپ دیاں نظماں دا مجموعہ ''درد سنہیے'' چھپیا۔ جس وچ سیاسی، مذہبی تے تریخی حوالے اُتے لکھیاں نکیاں نکیاں نظماں شامل نیں۔ ایس سانحے اُتے لکھی اک نظم

''وساکھی'' دی ونگی ویکھو:

اے باغ جلیاں والا
پھر یاد تیری آ گئی۔۔۔اوہو وساکھی آ گئی
اس جلیانوالے باغ وچ جولہو شہیدی ڈہلیا
اوسے شہیدی خون چوں اک مرد پیدا ہوگیا، اک درد پیدا ہوگیا
پھر یاد تیری آ گئی۔۔۔اوہو وساکھی آ گئی

جلیانوالا باغ دے سانحے اُتے انگریزاں دے خلاف نفرت دا اظہار پنجابی شاعراں نے وی اپنے قلم راہیں کیتا۔ حکیم عبدالطیف عارف دا قلم وی ایس سانحے اُتے دُکھ تے درد دے ہنجو روندا اے۔ حکیم صاحب حق سچ لکھن والے شاعر سن، آپ دی ایس خصلت پاروں آپ نے قید وی کٹی۔ آپ پنڈ گھڑتھل ضلع سیالکوٹ دے وسنیک سن تے 1895ء وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دا ناں بلھے شاہ سی۔ حکیم صاحب دی وجہ شہرت، آپ نے سیرت النبی ﷺ اُتے اک مشہور کتاب ''شان حضور عرف کملی والا'' لکھی، ایہہ کتاب نثر تے نظم وی لکھی گئی۔ ایس توں علاوہ شاعری وچ اوہناں نے مولوی نامہ، گلزار عارف دے نال نال مسدس حالی دا پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ جلیانوالہ سانحے نوں اپنے اکھراں وچ انج بیان کردے نیں:

جلیانوالے دا باغ کی لال ہویا انھے واہ جد گولیاں آئیاں نیں
ڈھڈاں بھار چلاوندے خلق تائیں دیکھ ظالماں پٹھیاں چائیاں نیں(7)

عبدالمجید سالک وی ایس دور دے شاعر سن اوہناں دی شاعری وچ وی دیس دی محبت تے آزادی دی خواہش وکھالی دیندی اے۔ آزادی دی تحریکاں پاروں ای سالک ہوراں نوں 1920ء باغی قرار دے کے ایک سال لئی جیل وچ ڈھک دِتا گیا۔ عبدالمجید سالک موضع بٹالہ ضلع گورداسپور دے رہن والے سن، آپ 1895ء وچ پیدا ہوئے۔ سالک ہوراں دے لکھے مضمون کئی رسالیاں وچ وی چھپے، آپ نے پہلاں زمیندار فیر رسالہ انقلاب وی جاری کیتا۔ 1920ء توں 1926ء دے وچکار سکھ گردواریاں لئی اک اکالی تحریک دی نینہہ رکھی گئی۔ ایس تحریک دا مقصد سکھ گردواریاں لئی کجھ اصلاحات سن۔ اکالی تحریک نے انگریز راج دے خلاف چلائی گئی تحریک آزادی وچ وی بھرپور حصہ لیا۔ ایس تحریک وچ پنجابی شاعر ہیرا سنگھ درد نے وی اپنے قلم راہیں

حصہ پایا۔ ایس تحریک دے حوالے نال ہیرا سنگھ درد دے لکھے گیت دے بول ویکھو:

اسیں گیت وطن دے گاواں گے سب جھگڑے ہور مکاواں گے
ساڈی ماتا مند پیاری اے جہڑی سانوں پالن ہاری اے
آ گئی رُت شہیدی بھائیو گیت شہیدی گاواں گے
چھمن سنگھ دے خون نہ ہن باغ شہیدی لاواں گے

گیانی ہیرا سنگھ درد اپنی نظم ''جلیانوالہ باغ دی ویساکھی'' وچ لکھدے نیں:

ویساکھی سی خوشی دیاں میلاں بن گئی خون دی کہانی اج
جلیانوالہ باغ پکارے نئیں وسدی کوئی جوانی اج

1928ء وچ پنجاب دے شہر لاہور وچ اک ہندو مردود راج پال نے نبی کریم ﷺ دی شان وچ گستاخی کردے ہوئے اک کتاب چھاپی۔ ایس گل نوں لے کے مسلماناں نے سخت احتجاج کیتا۔ ایہہ خبر علم دین تیکر وی اپڑی، علم دین لاہور دے رہن والے سن۔ آپ 1908ء وچ طالع مند دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ ترکھان سن تے لکڑی دا کم کردے سن۔ جس ویلے آپ نوں ایہہ خبر ملی اوس ویلے آپ کو ہاٹ کم کردے پئے سن۔ علم دین ہوراں نے ایہہ خبر سن کے راج پال نوں ایس گستاخی پاروں قتل کرن دا عہد کیتا۔ 29 اپریل 1929ء نوں آپ نے لاہور جا کے راج پال نوں اوہدی دوکان وچ قتل کر کے جہنم واصل کیتا۔ غازی علم دین شہید ہوراں نوں برطانوی سرکار نے سزائے موت دا حکم سنایا تے انج آپ 31 اکتوبر 1929ء نوں 21 سال دی عمر وچ شہادت دے عظیم رُتبے تے فائز ہوئے۔ آپ دا مزار میانی صاحب قبرستان لاہور وچ اے۔ آپ دی شہادت اُتے ہر زبان دے شاعراں نے اپنی شاعری رایں عقیدت دے نذرانے پیش کیتے نیں۔ محمد علی چراغ عرف چراغ دین جونیکے والے اپنی شاعری وچ لکھدے نیں:

غازی علم دینا جگرا دھن تیرا کوٹ کفر را کسراں ڈھایا ای
تینوں لکھ سلاماں پئی قوم کردی رتبہ رب بڑا ودھایا ای
مداح خوان شہیدا چراغ تیرا دیوا دین دا بال وکھایا ای

محمد رفیع اختر لاہوری وی لاہور دے رہن والے سن ایہناں نے وی ایہہ واقعہ اپنی اکھیں ویکھیا۔ اختر لاہوری 1905ء وچ اللہ بخش دے گھر پیدا ہوئے تے موچی دروازے لاہور

دے رہن والے سن۔ ایہناں نے اپنی جوانی ویلے برصغیر دے مسلماناں نال رل کے آزادی دی تحریک لئی ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ ایہناں تحریکاں وچ جدوں غازی علم دین دی شہادت دا واقعہ ہویا تاں اختر لاہوری دا قلم وی ایس واقعے اُتے چُپ نہ رہیا، غازی علم دین شہید لئی لکھی اک نظم دے کجھ شعراں دی ونگی:

دشمن پیدا رسولؐ دا ہو گیا اے میرے دل ڈاڈھا شرمسار کیتا
راجپال لعین نوں قتل کر کے علم الدین نے نہیں انکار کیتا
جا کے وچ عدالت دے وانگ مرداں میں ای ماریا صاف اقرار کیتا
دشمن پاک رسول دا مار کے تے نبی پاکؐ دا میں دیدار کیتا
ایہہ دنیا کیہ عقبیٰ سنوار لئی اے پیدا دونیں جہانیں وقار کیتا
صدقے پاک رسولؐ توں جان کیتی جھوٹھے دم نہیں اعتبار کیتا
دنیا والیو نہ جھٹلاؤ مینوں میں ای ایس لعین تے وار کیتا
اللہ اوسنوں کرے پیار اخترؔ جنہے نبیؐ دے نال پیار کیتا

اُستاد عشق لہر دی اک نظم ویکھو جیہڑی غازی علم دین شہید لئی لکھی گئی:

ہویا چودھویں دے وچ روشن تیرا عشق اوے عشق حضورؐ دیا
جھونٹا وار دی پینگھ دا جھوٹیا ای شوق نال ساتھی منصور دیا
سب دی اکھیاں وچ سما گیا ایں علم دین او ذریا طُور دیا
عشق لہر دی عرض دربار اندر پہلوں کریں مسافرا دور دیا(8)

انگریز تے ہندوواں نے رل کے مسلماناں اُتے ظلم کیتے۔ پنجاب دے بہت ساری تھاواں اُتے نماز لئی اذان دین تے وی پابندی لا دِتی گئی سی۔ ایہدے نال نال فیر کجھ تھاواں تے نماز ویلے مندراں دیاں گھنٹیاں وی وجائیاں جاندیاں سن۔ پنجاب دے مسلماناں دے دلاں اندر اجہے غازی علم دین شہید ہوراں دی شہادت دا دُکھ گھٹ نہیں ہویا سی کہ ایہہ آذان نہ دین دا دُکھ وی برداشت کرنا پیا۔ پنجابی شاعر مولانا محمد بخش مسلم اوس ویلے دے مسلماناں تے ہوئے دکھاں تے تکلیفاں نوں اپنی شاعری دی زبان دیندے نیں۔ مولانا صاحب شاعر دے نال نال مسجد لاہوری لاہور دے خطیب سن، ایہناں نے جمعے دے خطبیاں وچ وی لوکاں اندر آزادی دا

جذبہ پیدا کرن لئی ہر ممکن کوشش کیتی۔ ایہناں دی شاعری وچ تحریک آزادی تے قومی شاعری دے بھرویں نمونے ملدے نیں۔ آزادی دی تحریک دے حوالے نال جدوں سردار راجیت سنگھ نے کسان لہر تحریک چلائی تاں اوس ویلے اک نعرہ بہت مشہور ہویا جس نے کساناں نوں ہمت دِتی تے حوصلہ ودھایا، نعرہ انج سی:

پگڑی سنبھال جٹا پگڑی سنبھال اوئے

تحریک آزادی دے حوالے نال اک ہور وڈا ناں اُستاد کرم دین امرتسری دا وی آوندا اے۔ اُستاد کرم دا اصل ناں کرم دین سی، ایہہ راجپوت خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ کرم دین 1853ء وچ پیدا ہوئے، پیو داناں میاں فضل حسین سی۔ کرم امرتسری پہلاں اردو شاعری کردے سن فیر آغا حشر دے کہن تے پنجابی زبان وچ شاعری کرن لگے۔ آپ دے سارے کلام نوں آپ دے بھانجے میجر عبدالکریم نے 1972ء وچ ''کرم پھلواڑی'' دے ناں توں چھاپیا۔ اُستاد کرم امرتسری دی شاعری وچ قومی شخصی حوالے نال کئی نمونے ملدے نیں۔ آپ دی قومی شاعری دے نمونے بڑے جاندار نیں۔ 1920ء توں بعد جدوں ہندوواں تے انگریزاں نے رل کے مسلماناں اُتے ڈھیر ظلم ڈھانے شروع کیتے تاں اوس دور وچ اُستاد ہوریں دی لکھی نظم بہت مشہور ہوئی، ایہہ نظم دے کجھ شعراں دی ونگی ویکھو:

تیرے سامنے کھلیان ماردے نیں جیہڑے خواب دے وچ نہ ہسدے سن
نو سو برس تک حلقہ بگوش ہوکے تیرے زیر سایہ پے وسدے سن
بن کے بھاجیاں وانگ ترکاریاں دے پے کے ٹوکرے دے وچ نسدے سن
جے توں چاہندوں بی نہ رہن دیندوں سارے معاملے ایہہ تیرے وسدے سن
ہُن اسلام ہوگیا مخول خانہ پیاں سُورتاں بنن قرآنیاں نیں
خالی ہتھ تیرے عالمگیر سیں توں کنھے کھوہ لیاں شاہجہانیاں نی

ہندواں تے انگریزاں دے ظلم پاروں مسلماناں اندر آزادی دی تحریک ہولی ہولی مضبوط ہوندی گئی۔ ایہہ تحریک اپنے اصل روپ وچ اوس ویلے آئی جدوں 1930ء وچ ڈاکٹر علامہ محمد اقبالؒ (9 نومبر 1877ء تا 21 اپریل 1938ء) نے الہ آباد شہر وچ آل انڈیا مسلم لیگ دے سالانہ اجلاس وچ تاریخ ساز خطبہ الہ آباد وچ اک الگ وطن دا تصور پیش کیتا۔ اپنے الگ

وطن لئی علامہ اقبالؒ ہوراں دا ویکھیا خواب ہن اک نظریہ بن گیا تے پاکستان بنن دی وجہ بنیا۔ فیر ڈاکٹر علامہ محمد اقبالؒ ہوراں نے اپنے شاعری دے ذریعے ایس دھرتی دے مسلماناں نوں الگ وطن لئی پھر پور تحریک دِتی۔ اک الگ وطن لئی علامہ اقبالؒ دے ویکھے ہوئے خواب نوں 1933ء وچ چوہدری رحمت علی (16 نومبر 1897ء تا 3 فروری 1951ء) نے ''پاکستان'' دا ناں دِتا۔ ایہہ ناں اک پمفلٹ وچ چھاپیا گیا، ایہہ پمفلٹ تریخ دا سب توں اہم تے مشہور پمفلٹ سی جس وچ لکھیا ہویا سی ''Now or Never''، ابھی یا کبھی نہیں۔ 1934ء وچ قائداعظم محمد علی جناح (25 دسمبر 1876ء تا 11 ستمبر 1948ء) مسلم لیگ دے صدر منتخب ہوئے، جیہدے بعد مسلماناں نے قائداعظم دی لیڈر شپ دے اثر ہیٹھ بھر پور طریقے نال جدوجہد شروع کیتی۔ اخیر 23 مارچ 1940ء دا اوہ تاریخی تے یادگار دن وی آیا جدوں لاہور دے منٹو پارک وچ قائداعظم محمد علی جناح دی اگوائی وچ اک قرار داد منظور ہوئی جس نوں ''قرار داد لاہور'' دا ناں دِتا گیا۔ ایہہ قرار داد مولوی فضل حق نے پیش کیتی، ایس قرار داد دا بس اکو مقصد سی کہ ہن مسلمان اپنے لئی اک آزاد ملک چاہندے نیں۔ ایس تریخی دن توں بعد برصغیر دے مسلماناں نے پچھے مڑ کے نہیں ویکھیا تے آزادی لئی جان دی بازی لا دتی۔ ایہہ اوہ ویلا سی جدوں پنجاب دے ہر واسی نے اپنی پوری محنت، ہمت تے طاقت دے نال اپنے الگ وطن پاکستان دی آزادی دی جنگ لڑی۔ ایس تحریک وچ ایس دھرتی دے پنجابی شاعر وی کسے توں پچھے نہیں سن، اوہناں نے آزادی دے جذبے دے نال بھرویں قومی شاعری کیتی۔ 1857ء توں 1947ء تیکر دے وچکارے سمے قومی شاعری دے حوالے نال بہت کجھ لکھیا گیا۔ ایس ساری شاعری دی کارن دھرتی دی مٹی دی محبت، دشمن دے خلاف بدلہ لین دی نیت، مظلوماں ناں پیار، ظالماں نال نفرت، دیس دی خدمت، اپنے تھاں دی حفاظت لئی ہر قسم دی قربانی دے جذبے نوں ودھانا سی۔ پنجابی زبان نال تعلق رکھن والے ہر شاعر تے ادیب نے وی ودھ چڑھ کے اپنی قلم رایں حصہ پایا۔ ایہناں چونویں شاعراں وچ ملک لال دین قیصر، استاد کرم امرتسری، فقیر محمد فقیر، چراغ دین عشق لہر، ظہیر نیاز بیگی، مولانا محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، سید فضل حسین مدنی شہباز، دائم اقبال دائم، ملک عبدالقادر خوشتر، طالب جالندھری، صحرائی گورداسپوری، ملک عطاللہ عزت، ملک ضیاء اللہ ضیاء، محمد رفیع اختر لاہوری، اسیر سوہلوی، حافظ امرتسری، حکیم شیر محمد ناصر، چراغ دین جونیکے والے، میراں بخش واقف، غلام احمد کاتب

نوشاہی، عبدالغفور اظہر، محمد حنیف قدر، اللہ دتہ ناظر، حافظ عبدالرحمن عرف بابا کملا، اطہر نظامی، سید موسیٰ امرتسری، غلام محمد نقش ہاشمی، فضل کریم مجاہد جہلمی، اسماعیل متوالا، خان مستانہ، ساحل فارانی تے آغا امداد علی خان غالب شامل نیں۔ ایہناں شاعراں وچ جے اسیں پنجابی شاعر فیروز دین شرف بارے گل کریئے تاں آپ 1898ء وچ میاں ویرو خان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ موضوع تولہ ننگل امرتسر رہندے سن، ونڈ ویلے پاکستان آ گئے۔ آپ 1955ء وچ فوت ہوئے تے لاہور دفن نیں۔ آپ پہلاں غزل دے شاعر سن فیر غزل چھڈ کے نویں شاعری دا مڈھ رکھیا تے نکیاں نکیاں نظماں لکھن لگے۔ آپ نوں پنجابی بلبل دا خطاب وی دِتا گیا۔ فیروز دین شرف نے اپنی شاعری وچ قومی حوالے نال وی ڈھیر لکھیا۔ آپ دی لکھی نظم "رلیا خون ہندو مسلمان اِتھے" دی ونگی ویکھو:

اِتھے ہندو وی ڈِھٹھے مردے، اِتھے مسلماں وی قربان ہوئے
رُل گیا خون دواں قوماں دا مِٹی وچ نشان ایمان ہوئے

اُستاد عشق لہر نے وی قومی شاعری دے حوالے نال بہت لکھیا۔ ایہناں دا اصل ناں چراغ دین سی۔ آپ 1869ء وچ میاں خواجہ دے گھر پیدا ہوئے، لاہور دے وسنیک سن۔ آپ نے آزادی دی تحریک اپنی اکھیں ویکھیں تے ایس تحریک نوں اپنے اکھراں راہیں بیان وی کیتا، لکھدے نیں:

مولا کرم کر ہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہوں قرآن اُتے اگے وانگ اسلام ذیشان ہووے
عشق اے نبی دا واسطہ ای ایس ہند اندر پاکستان ہووے

لال دین قیصر، ملک چراغ دین دے گھر 1899ء وچ پیدا ہوئے۔ آپ قوم دے ککے زئی سن۔ نکے ہوندے توں لکھن دا شوق ہویا۔ آپ دی شاعری نوں سُن کے مولانا ابو الکلام آزاد نے سونے دا تمغہ وی دِتا۔ آزادی دی تحریکاں وچ شامل ہوندے ہوئے آپ نے 1919ء وچ سیاسی حوالے نال ہر بحر تے ہر اک گیت دی طرز اُتے شعر لکھے۔ لال دین قیصر دے لکھے شعراں دی ونگی ویکھو، جس وچ آپ پنجاب دے سب وسنیکاں نوں ودھ چڑھ کے تحریک آزادی وچ حصہ لین دی صلاح دیندے نیں:

ایہہ نامردی اے کنڈھے تے کھڑے ہو کے پئی کسے دی ویکھنی موج میاں
مار چھال دریا وچ اُٹھ چھیتی پئی موج ویکھے تیرا اوج میاں

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی شاعری وچ وطن پرستی تے دیس نال پیار وکھالی دیندا اے۔ فقیر محمد فقیر 5 جون 1900ء وچ میاں لال دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ کشمیری ٹھاکرسن تے گوجرانولہ دے رہن والے سن تے حکمت دے پیشے نال جڑے ہوئے سن۔ فقیر محمد میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ کم کردے سن جس پاروں ڈاکٹر مشہور ہوئے۔ ڈاکٹر فقیر جدوں جوان ہوئے اوس ویلے تحریک پاکستان دیاں تحریکاں اپنے زوراں تے سن۔ دو جیاں لکھاریاں نوں ویکھدے ہوئے آپ نے وی اپنی شاعری راہیں لوکائی دے دلاں نوں جوش تے آزادی دی تحریک دا جذبہ دِتا۔ آپ دیاں لکھتاں ''ستاراں دن''، ''صدائے فقیر'' تے ''مواتے'' وچ قومی شاعری دے حوالے نال کئی نظماں لکھیاں ملدیاں نیں۔ ایہناں دی اک نظم ویکھو جیہڑی ''شکوہ جواب شکوہ'' دے روپ وچ لکھی ہوئی اے، جس وچ اسلام مسلماناں نال کلام کردا اے:

عزت شان دے جگ دی لوڑ دے او کردے پھر وبدنام نہ نام میرا
آقا قوماں دے بنو جے چاہوندے اواک اک ہو کے رہو غلام میرا
کرو عمل میرے حکماں ساریاں تے ہووے خاص بھانویں یا کوئی عام میرا
وسو نال پیار دے اک ہوکے بس ایہہ لے جا فقیر پیغام میرا
کرو چست تن بند نوں فیر مُڑکے جامے پہن عملی زندگانیاں دے
جھنڈے جے کر جہان تے گڈنے جے مُڑکے اوہو ہلال نشانیاں دے (9)

حکیم شیر محمد ناصر دی شاعری نے تحریک پاکستان دی تحریکاں ویلے تے فیر پاکستان بنن توں بعد وی مسلمان تے خاص کر پنجاب دے مجاہداں نوں آزادی دی جنگ لڑن وچ اک نواں جذبہ دِتا۔ ایہناں دا اصل ناں شیر محمد سی، شاعری وچ تخلص ناصر لکھدے سن تے قلمی ناں حکیم شیر محمد ناصر توں پچھان رکھدے سن۔ حکیم صاحب قرآن پاک دے حافظ وی سن۔ ایہناں دا جمن ورھا 1908ء اے تے لاہور دے وسنیک سن۔ تحریک آزادی دے حوالے نال شاعری دی ونگی ویکھو:

فجرے بعد نماز دعا منگی مولا حالتاں ویکھ اسلام دیاں
تینوں پاک محمدؐ دا واسطہ ای کٹ مشکلاں ہندی غلام دیاں

غیبوں آئی آواز کہ جو قوماں تابع حق دے ہین احکام دیاں
مالک ملک دا اوہناں نوں کردیاں نیں دونویں میماں محمد دے نام دیاں
ہو کے اک سارے ہندوستان والے حکم حق تے عمل کما لیئے
اوس حافظ ناصرؔ دی مدد سیتی بگڑی اپنی آپ بنا لیئے

دائم اقبال دائم پنجابی زبان دے سوہنے تے من موہنے شاعر سن۔ اقبال ہوریں 1909ء وچ پنڈ واسو گجرات پیدا ہوئے۔ آپ روحانی طور تے مولانا روم تے علامہ اقبال دی شاعری توں متاثر سن۔ آپ نوں عوامی شاعر وی آکھیا جاندا سی۔ آپ 13 اکتوبر 1984ء نوں فوت ہوئے تے منڈی بہاؤالدین دفن نیں۔ دائم اقبال کئی کتاباں دے مصنف سن تے آپ نے تحریک پاکستان لئی کئی نظماں لکھیاں۔ کلام دی ونگی:

کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں
حق دا چانن لا کے چھڈنا کفر اندھیرا مٹا کے چھڈنا
پاکستان بنا کے چھڈنا ویکھو پاک قطاراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

آزادی دی تحریکاں وچ اپنی قلم رایہں حصہ پاون والے شاعراں وچ پنجابی شاعر چراغ دین جونیکے والے وی شامل نیں۔ ایہناں دی شاعری وچ پاکستان بنن ویلے ہوئے مسلماناں اُتے ظلم، پنجاب وچ ہوئے فساد، قتل و غارت، لُٹ مار بارے پوری داستان پڑھن نوں ملدی اے۔ قومی شاعری توں علاوہ حاجی صاحب نے زیادہ تر اسلام دے موضوع اُتے لکھیا، ایہناں دے لکھے کئی قصے وی مشہور ہوئے۔ پاکستان بنن دے اخیر لے ویلے ایہناں دی لکھی اک نظم بہت مشہور ہوئی، ایس نظم دے کجھ شعراں دی ونگی ویکھو:

پہلوں سیواں ذات الٰہی، جسدی دو جگ اندر شاہی
کر کے ڈاڈھی بے پرواہی، اللہ رحم کماوے گا
کوئی دن پاکے قائد اعظم، پاکستان بناوے گا
ملے گی سب نوں امن آزادی، نہیں کرسکنی کسے اپاہدی
حق حقوق ملن بنیادی، خوشیاں ملک مناوے گا(10)

آزادی دی تحریکاں وچ صحرائی گورداسپوری ہوریں وی ودھ چڑھ کے حصہ لیندے رہے۔ گورداسپوری ہوراں دا اصل ناں عبدالرحیم سی، ایہناں دا جمن سال 1919ء اے تے پیو دا ناں ناظرالدین مغل سی۔ آپ پاکستان مسلم لیگ دے سرگرم کارکن وی سن۔ ایہناں دی لکھی ہوئی اک نظم ویکھو جیہڑی تحریک پاکستان ویلے مسلم لیگ دے اک جلسے وچ پڑھی گئی:

بن کے رہوے گا پاکستان
پاکستان عالی شان
مسلم لیگ دا جھنڈا کہندا
توں مسلم لیگ کیوں نہیں اُٹھ بہندا
وطن اپنا ہوندا ایمان
بن کے رہوے گا پاکستان

ملک ضیاء اللہ ضیاء پاکستان بنن ویلے ستائیاں ورھیاں دے جوان سن، ایہناں نے اپنی اکھیں پاکستان بندے ویکھیا تے ایس جدوجہد وچ اپنا حصہ وی پایا۔ ملک صاحب دے والد ملک عطااللہ عزت ہوریں تحریک پاکستان تحریکاں دے سرگرم کارکن سن ایس لئی دھرتی نال پیار تے الگ وطن لئی جدوجہد دا جذبہ ایہناں نوں وراثت وچوں لبھیا۔ ایہناں نے آزادی دی تحریکاں وچ حصہ وی لیا تے اپنے قلم راہیں قومی موضوع اُتے وی ڈھیر لکھیا، ملک صاحب دی لکھی اک نظم دی ونگی ویکھو:

اسی پاکستان بناواں گے
قانون قرآن چلاواں گے
اسی سارے اک ہو جاواں گے
اسی پاکستان بناواں گے

تحریک پاکستان دے حوالے نال میراں بخش واقف (1878ء تا 1978ء) نے وی بھرپور شاعری کیتی۔ واقف ہوریں نے الگ وطن پاکستان بناون دے مطالبے تے خواب نوں پورے زوراں نے اپنی شاعری وچ بیان کیتا۔ موچی دروازے لاہور دے ایس وسنیک نے آزادی دی تحریک وچ اپنے قلم راہیں ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ قومی شاعری دے حوالے نال اک

نظم دے شعراں دی ونگی ویکھو:

اسیں پاکستان بناواں گے
نہیں کسے گلوں گھبراواں گے
ایہہ لائی اگ فرنگی نے
ایس ہندو سکھ دے سنگی نے
اتے مونہوں موت چامنگی نے
ساڈے اگے ای مسلم جنگی نے
اسیں وچ میدانے آواں گے
اسیں پاکستان بناواں گے

پاکستان دی آزادی لئی سب توں وڈا تے اہم کردار قائد اعظم محمد علی جناح دا اے، آپ دی محنت، ہمت تے پھر پور کوشش نال ای پاکستان آزاد ہویا۔ قائد اعظم 25 دسمبر 1876ء نوں کراچی وچ پیدا ہوئے۔ اوس ویلے کراچی برٹش انڈیا دا حصہ سی۔ قائد اعظم دے والد دا ناں پونجا جناح سی۔ آپ نے پہلاں سندھی مدرسہ ہائی سکول فیر کرسچن مشنری سکول توں مڈھلی تعلیم لئی تے اعلیٰ تعلیم لئی برطانیہ چلے گئے۔ برطانیہ وچ ''لنکنز اِن'' توں قانون دی ڈگری پاس کیتی تے بیرسٹر بن گئے۔ برطانیہ توں واپسی تے بمبئی وچ وکالت شروع کر دِتی۔ قائد اعظم 1906ء وچ کانگرس وچ شامل ہوئے تے سیاسی زندگی دی نینہہ رکھی۔ کانگرس دی مسلمان دشمنی نوں ویکھدے ہوئے 1913ء وچ آل انڈیا مسلم لیگ وچ شامل ہو گئے تے کانگرس جماعت چھڈ دِتی۔ قائد اعظم نے جدوں ویکھیا کہ کانگرس دے ہندو مسلماناں نوں اوہناں دے حقوق نہیں دے رہے تے آپ دے ذہن وچ اک الگ وطن دا تصور آیا جتھے مسلمان اپنی زندگی اپنے رب تے اسلام دے دِتے ہوئے اصولاں دے اثر ہیٹھ گزار سکن، ایہو سوچ دو قومی نظریے دی بنیاد بنی۔ ہولی ہولی مسلماناں دے دل تے دماغ وچ قائد اعظم دی سوچ نے اثر کرنا شروع کیتا تے مسلماناں وچ الگ وچ دا تصور مضبوط ہوندا گیا۔ 1934ء وچ قائد اعظم نے پوری طرح مسلم لیگ دی قیادت سنبھالی تے آزاد وطن دی تحریک تیزی نال اگے ودھی۔ 23 مارچ 1940ء وچ منٹو پارک لاہور وچ اک بہت وڈا جلسہ ہویا جس وچ قائد اعظم دی سربراہی وچ مسلماناں نے انگریزاں کولوں

الگ وطن دا مطالبہ پیش کیتا۔ ایہو مطالبہ تے قرار داد بعد وچ قرار داد پاکستان دے ناں توں جانی جان لگی۔ 1946ء دے ووٹاں وچ مسلماناں نے قائد اعظم دی سربراہی وچ وڈی گنتی وچ کامیابی حاصل کیتی، الیکشن وچ کامیابی نے ثابت کیتا کہ برصغیر وچ مسلمان اک الگ جماعت نیں، جیہدے پاروں انگریزاں کولوں ہن مسلماناں نوں الگ وطن دین توں علاوہ ہن کوئی حل نہیں سی۔ اخیر 14 اگست 1947ء نوں پاکستان آزاد ہویا تے قائد اعظم محمد علی جناح پہلے گورنر جنرل تے ایس ملک دے بانی بنے۔ قائد اعظم ایس ملک نوں عظیم تے ترقی کردے ہوئے ویکھنا چاہندے سن جس لئی اوہناں نے اپنی صحت دی پرواہ کیتے بغیر دن رات انتھک محنت کیتی لیکن اوہناں دی صحت ہر لنگھدے دن نال خراب ہوندی گئی تے آپ 11 ستمبر 1948ء نوں اللہ تعالیٰ نوں پیارے ہو گئے (اناللہ وانا الیہ راجعون)۔ قائد اعظم دی قیادت توں بغیر پاکستان دی آزادی ناممکن سی۔ پاکستان دی پوری قوم آپ دی عظمت نوں سلام پیش کردی اے۔ پاکستانی قوم دے نال نال پنجابی شاعر وچ اپنی نظماں راہیں قائد اعظم ورگی عظیم ہستی نوں سلام تے عقیدت دے نذرانے اپنے اکھراں راہیں پیش کردے نیں۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم اپنی اک نظم "قائد اعظم" وچ قائد اعظم محمد علی جناحؒ ہوراں نوں خراج عقیدت انج پیش کردے نیں:

دشمن تیرے چار چوفیرے، کلی تیری جان
باطل دے لکھ گھمن گھیرے، حق دا اِک ایمان
آپنے سچے قول تے اڑ کے، اگ دے طوفان وچ لڑ کے
توں ایہہ پاکستان بنایا، اس دی شان تے مان دی خاطر
آپنے دین ایمان دی خاطر، جان کیتی قربان
جیہڑے موت کولوں نہیں ڈردے، اوہ انسان کدی نہیں مردے
توں ہیں زندہ پاکستان، زندہ اے پاکستان (11)

فیض بلوچ دا اصل ناں فیض بخش تے آپ نور شاہ طلائی کوٹ ادو رہندے نیں۔ فیض ہوریں 1944ء وچ شیر محمد بلوچ دے گھر پیدا ہوئے۔ نظم تے غزل دے شاعر نیں تے افسانے وی لکھدے نیں۔ ایہناں دے چھپے شعری مجموعے "تھل دی ذات" وچ قومی شاعری دے کئی حوالے نیں۔ نظم "مادر ملت" دے کجھ شعراں دی ونگی ویکھو جیہناں وچ دسیا کہ کیوں بی بی فاطمہ

جناح نے اپنے بھرا قائداعظم نال موڈھا جوڑ کے پاکستان دی آزادی لئی کوشش کیتی:

قائد دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے
تے قوم سُتی آ جگائی جھنجھوڑ کے
پُرعزم ہے پُرعزم ہے نصرت تیڈی

انور مسعود اپنی شاعری راہیں شاعرِ مشرق علامہ ڈاکٹر محمد اقبالؒ ہوراں نوں بڑے سوہنے اکھراں وچ نذرانہ پیش کردے نیں، ایہناں دی اک نظم "اقبال" دی ونگی ویکھو:

مقصد والے کامل مُرشد باقی سب پرچھانویں
مولا مست الست قلندر تے ٹانویں ٹانویں
تیری حکمت نوں توفیقاں نبض سمے دی ویکھے
تیری اک شرابے اندر تار نشے دی ویکھے
تیرے سینے کھڑیاں جیہڑا داغ ہے لالے والا
تیرے ورگا ہور نہ کوئی بھرے پیارے والا
ملت دی غم خواری ازلوں حصے آئی تیرے
تیرے وانگوں پشلی راتیں کس نے ہنجو کیرے
صدی سمندر جد تک وگسن ورہے ورہے دیاں ندیاں
سن ستتر تے اک پاسے، ساریاں تیریاں صدیاں

عارف عبدالمتین یکم مارچ 1923ء نوں کوچہ وکیلاں کٹرہ جیمل سنگھ ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے پیو داناں خواجہ عبدالحمید سی۔ اردو تے پنجابی زبان دے شاعر سن۔ آپ دیاں کئی پنجابی تے اردو لکھتاں چھپیاں نیں۔ شاعری دے نال نال کھوج پرکھ دے موضوع اُتے وی لکھیا۔ عارف 30 جنوری 2001ء وچ فوت ہوئے۔ عارف عبدالمتین دی شاعری وچ وی وطن نال پیار دی خشبو ملدی اے۔ اوہناں دی شاعری دی اک ونگی ویکھو جیہدے وچ عارف ہوریں آزادی دی لڑائی لڑن والے قوم دے بہادراں دی ہمت، حوصلے تے جرأت نوں سلام پیش کردے نیں:

ہمتاں والے ایس سمے وچ چاہون تیغ گھمانا
ظالم ہتھ نوں کٹ دینا یاں اپنا سر کٹوانا

قرار داد پاکستان توں بعد قائداعظم دی سربراہی وچ مسلماناں دی تقریباً ستاں سالاں دی انتھک محنت توں بعد 14 اگست 1947ء نوں پاکستان آزاد ہویا۔ ایہہ تریخ ساز دن برصغیر دے مسلماناں لئی اک اہم تے سب توں یادگار تے وڈا دن اے، ایہہ اوہ دیہاڑہ جدوں دنیا دے نقشے اُتے پاکستان دی صورت وچ اک نواں ملک وجود وچ آیا۔ اپنے آزاد ملک دی ایس تحریک وچ خورے کنیاں لوکاں نے اپنی جاناں دا نذرانہ پیش کیتا۔ ایہہ ملک لہو نال بنیا، اپنے ملک وچ وسن دی خوشی وچ لکھاں مسلماناں نے ہجرت تاں کیتی پر ایہہ ہجرت تکلیفاں والی ہجرت سی، عزتاں تے غیرتاں دی پامالی والی ہجرت، اپنے بھین بھرا، ماں پیو، دھی پُتر تے رشتے داراں توں وچھڑن والی ہجرت، اپنے مال دولت سب چھڈ چڈا کے ہجرت کیتی غرض ایہناں مسلماناں نے اپنے سب کجھ لٹا کے لکیر پار کیتی تے پاکستان دی دھرتی نوں چُمیا۔ قائد اعظم محمد علی جناح ایس ملک دے پہلے گورنر جنرل سن۔ آپ نے اپنی حیاتی دے اخیرلے دیہاڑے یعنی 11 ستمبر 1948ء تیکر پاکستان دی بہتری، مضبوطی تے ترقی لئی بھرپور کوشش کیتی۔ پاکستان بنن دی خوشی وچ جتھے عام لوکائی نے شکرانے دے سجدے ادا کیتے اوتھے ادب نال جڑے شاعراں دے اکھر وی شکرانہ ادا کردے نیں۔ پاکستان بنن دی خوشی وچ حکیم شیر محمد ناصر دے شعراں دی ونگی ویکھو:

رب رکھے دیس اساڈے نوں — ایہہ بن گیا رب سبھی اے
لیہندے وچ سارا دھڑا ایدا — چڑھدے وچ بانہہ اک کھبی اے
اس دیس دے پوٹے پوٹے وچ — دنیا دی دولت دبی اے
ایہدے وچ ہر شے بندی اے — ایہ دیس بڑا کرتبی اے
دنیا دے ہوراں دیساں وچ — شکر ییئے ساقڈی وی لبھی اے
ھذا من فضل ربی اے (12)

تحریک پاکستان دے مجاہد شاعراں وچ استاد دامن داناں وی شامل اے۔ اُستاد دامن ہوریں 1907ء وچ لاہور دے محلے گلی ڈوگراں والی وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دا اصل ناں چراغ دین تے پیو داناں میاں پیر بخش سی۔ اُستاد دامن نظم دے منے پرمنے شاعر سن، ایہناں نے اپنی

شاعری راہیں الگ وطن دی تحریک وچ ودھ چڑھ کے حصہ پایا۔ ایہناں دا سارا کلام مرنے بعد ''دامن دے موتی'' دے ناں توں چھپیا۔ استاد دامن نوں عوامی شاعر وی آکھیا جاندا سی۔ استاد دامن اپنی دھرتی پنجاب تے اپنی ماں بولی پنجابی نال محبت دا اظہار انج کردے نیں:

میں پنجابی، پنجاب دے رہن والا
سدا خیر پنجابی دی منگ دا ہاں
موتی کسے سہاگن دی نتھ دا ہاں
ٹکڑا، کسے پنجابن دی وانگ دا ہاں

پنجابی زبان دے شاعراں دی پاکستانیت دے حوالے نال کیتی گئی شاعری ویکھ کے انج جاپدا اے کہ پنجابی زبان دے ہر شاعر دے دل وچ پاکستان نال محبت دا جذبہ ودھ توں ودھ بھریا ہویا اے۔ قومی شخص نظماں تے پاکستانیت دے حوالے نال ایہناں شاعراں دی شاعری دے مزاج تے موضوع داویروا تے تجزیہ کریئے تاں ایہہ گل چٹے دن وانگ روشن اے کہ پنجابی زبان دے تقریباً ہر شاعر نیں پاکستان نال جڑے ہر موضوع تے ہر دورنوں اپنی قلم راہیں بیان کیتا۔ ایہناں شاعراں دے اکھر جتھے دیس نال پیار دے گیت گاندے نیں اوتھے پنجاب دی دھرتی تے سُورمیاں، بہادراں، دلیراں تے قوم دے عظیم ہیرونوں سلام وی پیش کردے نیں۔ ایہناں شاعراں دیاں نظماں پاکستان بنن توں پہلاں دے واقعات نوں وی اپنے اکھراں راہیں بیان کردیاں نیں۔ ایس دھرتی اُتے ہڑپہ تے موہنجوداڑو دے شہر قبل مسیح ویلے وی آباد سن، جتھے پہلاں منڈا قبیلے دے باشندے آباد سن، فیر دراوڑی تے آریائی قوماں ایتھے آباد ہوئیاں۔ ایس دھرتی تے سکندر اعظم نے وی ہلہ بولیا۔ ایس دھرتی تے اسلامی دور دی نینہہ محمد بن قاسم نے 711ء وچ رکھی، فیر ایتھے محمود غزنوی نے غزنوی سلطنت دی نینہہ رکھی۔ غزنوی توں بعد شہاب الدین غوری نے پرتھوی راج چوہان نوں شکست دے کے ایتھے غوری سلطنت دی بنیاد رکھی۔ غوری توں بعد قطب الدین ایبک ایتھے آئے، فیر خلجی، تغلق، سید تے لودھی خاندان نے وی ایتھے حکمرانی کیتی۔ ظہیر الدین بابر نے پانی پت دی لڑائی وچ ابراہیم لودھی نوں شکست دتی تے ایتھے مغلیہ سلطنت دی بنیاد رکھی۔ مغل حکمراناں دے اخیر لے دور وچ رنجیت سنگھ نے وی ایس دھرتی تے حکومت کیتی۔ سکھاں نوں انگریزاں نے ہرایا تے انج 1857ء توں بعد مکمل طور تے برصغیر اُتے

انگریزاں دی حکومت ہوگئی، جیہڑی 1947ء تیکر چلدی رہی۔ ایس دھرتی اُتے پنجابی زبان دی نینہہ بہت پہلاں رکھی گئی پر باقاعدہ طور تے پنجابی زبان دے پہلے موڈھی بابا فریدالدین مسعود گنج شکر نیں۔ بابا فرید دا کلام لکھتی روپ وچ موجود اے، بابا فریدؒ ہوراں دے کلام دی پختگی تے شفافیت نوں پڑھ کے صاف پتہ چلدا کہ ایتھے پنجابی زبان دی تاریخ بابا فریدؒ دے زمانے توں وی بہت پہلاں دی اے۔ بابا فریدؒ توں بعد شاہ حسینؒ، بابا بلھے شاہؒ، وارث شاہؒ، خواجہ غلام فریدؒ، میاں محمد بخشؒ سمیت اوس زمانے دے دوجے بزرگاں نے اپنے اپنے ویلے وچ لوکائی نوں اسلام دی تبلیغ دین لئی شاعری نوں اظہار دا ذریعہ بنایا۔ ایہناں بزرگاں نے اسلام دی تبلیغ دے نال نال اپنی شاعری رایہں اوس ویلے دے حکمراناں دے ماڑے کماں دی نندیا وی ڈھیر کیتی۔ ایہناں صوفی بزرگاں دے دے نال نال اوس ویلے دے شاعراں نے وی اپنی شاعری رایہں پنجاب دے قبضہ کرن والے ظالم تے جابر حکمراناں دے خلاف اپنے قلم رایہں جہاد کیتا۔ 1857ء توں بعد جدوں انگریزاں نے برصغیر اُتے قبضہ کیتا تے فیر برصغیر دے لوکائی خاص طور تے مسلماناں اندر آزادی دا جذبہ پیدا ہویا تے ایس جذبے نوں مضبوط تے طاقتور بناون لئی پنجابی شاعراں نے ودھ چڑھ کے اپنے قلم رایہں حصہ پایا۔ ایہناں شاعراں نے آزادی دی تحریک وچ بھرپور حصہ پایا بلکہ اپنے غازیاں، شہیداں، بہادر سُورمیاں تے قومی ہیرواں دی عظمت دے گیت وی گائے تے ایہناں دی بہادری نوں سلام وی پیش کیتا۔ پنجاب دے لوک گیت ایس حوالے نال اک بھرپور حوالہ نیں۔ پاکستان جدوں آزاد ہویا تے اوس ویلے دیے شاعراں نے بھرپور طریقے دے نال اپنی اپنی نظماں رایہں پاکستان دی آزادی دا جشن منایا تے قائداعظم محمد علی جناح، علامہ ڈاکٹر محمد اقبال، فاطمہ جناح، لیاقت علی خان سمیت آزادی دے ہر ہیرو نوں سلام وی پیش کیتا۔ آزادی توں بعد جیویں جیویں پاکستان دے حالات ٹردے گئے اویں اویں پنجابی شاعراں نے ایہناں حالاتاں دا اظہار اپنی شاعری وچ کیتا۔ پاکستان دی آزادی توں بعد سب توں وڈا مسئلہ کشمیر اُتے ہندوستان دا قبضہ دی صورت وچ سامنے آیا۔ جتھے عام پاکستانی نوں ایس گل دا دُکھ ہویا او تھے پنجابی شاعراں نے اپنے ایس دُکھ تے غم دا اظہار اپنے شاعراں رایہں کیتا۔ فیر آزادی ویلے مہاجرین تے مسائل، معاشی مسائل سمیت خونی ہجرت دے سارے پکھاں نوں ایہناں شاعراں نے اپنی اپنی نظماں رایہں بیان کیتا۔ قائداعظم محمد علی جناح دی وفات، کشمیر دے مسئلے اُتے

پہلی جنگ، لیاقت علی خان دی شہادت، 1956ء دا پہلا آئین، 1958ء وچ لایا گیا جنرل ایوب ولوں پہلا مارشل لاء، ستمبر 1965ء دی پاک بھارت جنگ، 1969ء وچ صدر ایوب دا استعفیٰ، جنرل یحییٰ دا دوسرا مارشل لاء، 1971ء وچ حکمراناں دی غلط پالیسی پاروں پاکستان دے دوٹوٹے ہونا، 1971ء دی جنگ، 1974ء وچ پاکستان وچ اسلامی کانفرنس، جنرل ضیاء الحق دا مارشل لاء، جمہوریت دے بحالی، 1999ء وچ پرویز مشرف دا مارشل لاء سمیت پاکستان دی معاشی، مذہبی، سماجی، سیاسی بدحالی تے اخلاقی قدراں دی بے توقیری غرض پاکستان نال جڑیا ایسا کوئی وی موضوع نہیں جیہڑا ایہناں شاعراں نے اپنی شاعری راہیں بیان نہ کیتا ہووے۔ ایہناں شاعراں نے اک پاسے پاکستانیت دے موضوع نوں اپنے اکھراں راہیں بیان کیتا دوجے پاسے پنجاب دے رہتل، نوں وی اُلیکیا اے۔ پنجاب دے وگدے دریاواں، ہریاں بھریاں فصلاں، گیت گاندے کھیت، کساناں دی خوشحالی، موسم، پہاڑ، رُکھ، پنجاب دا رہن سہن، کھانا پینا سمیت پنجاب دی مکمل تصویر ایہناں دی شاعری وچ وکھالی دیندی اے۔ پنجابی زبان دے شاعراں نے پاکستان نال جڑے ہر پکھ نوں بیان کرن لئی پنجابی نظم دی ہر قسم راہیں شاعری کیتی۔ قومی شخصی نظماں تے پاکستانیت دے موضوع اُتے لکھیاں گئیاں پنجابی شاعراں دیاں نظماں پنجابی زبان تے ادب دے خزانے وچ اک بھرپور وادھا نیں۔

References:

* Village Roshan Bhila, Tehsil and District Kasur.

1- Hameed Ullah Hashmi, Prof.- (Muratab) Heer Waris Shah (Lahore: Sheikh Muhammad Basheer & Sons Publishers, 2000)24.

2- Muhammad Asif Khan- Akheya Buleh Shah Ne (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 2006)206.

3- Hameed Ullah Hashmi, Prof.- (Muratab) Heer Waris Shah, P-49

4- Saeed Bhutta (Muratab)- Sanjh Wichar (Lahore: AH Publishers, 1997)316.

5- Nijabat- Nadir Shah di War (Lahore: Suchait Kitab Ghar, 2009)67.

6- Abdul Ghafoor Qureshi- Punjabi Adab di kahani (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 1989)150.

7- Abdul Latif Arif, Hakeem- Shan Hazoor Urf Kamli Wala (Gujrat: Adara Ashaat-e-Islam, SN)10.

8- Shahbaz Malik- Azadi dy Mujahid Likhari (Lahore: Maktba Meri Laibrary, 1981)25.

9- Faqir Muhammad Faqir, Dr.- Sadaey Faqir (Lahore: Mian Mola Bakhash Kushta & Sons, 1954)84.

10- Muhammad Ali Charag- Charag Din Juneky Wala Hyati ty Shairi (Lahore: Nazir Sons Publishrs, 2017)75.

11- Ghulam Mustfa Tabbasam- Nazran Kardia Gallan (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 1988)112.

12- Sher Muhammad Nasir- Haza Min Fazal-e-Rabbi (Lahore: Maktba Panj Drya, SN)36.